

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLIS DİLLƏRİNDƏ ALINMALAR

Açar sözlər: alınmalar, amil, fonetik, morfoloji, sintaktik, qrammatik cəhət, fleksiya, söz yaradıcılığı, sözlərin mənbəyi, mənşə dili, semantik dəyişik, termin, ərəb mənşəli sözlər, sözyaratma, islam dini

Key word: borrowings, factor, phonetic, morphological, syntactic, grammatical feature,

inflexion, word-creating, source of words, original language, semantic change, term,

Arabic original words, word, word-building, Islam religion

Ключевые слова: заимствования, фактор, фонетическая, синтаксическая, грамматическая особенность, флексия, создание слов, источник слов, язык оригинала, семантическое изменение, термин, слова арабского происхождения, слово, словообразование, исламская религия

Dünya dillərinin demək olar ki, hamısında yad dildən gəlmə sözlər var. Buna baxmayaraq, qətiyyətlə söyləmək olar ki, bütün dillərdə alınmaların sayı, alınma səbəbləri, alınma tarixləri eyni deyildir. Say, səbəblər və tarixi şərait fərqli ola bilər. Ola bilər ki, alınma sözlər bir dildə çox, digərində az olsun və yaxud sözün alınmasına səbəblər müxtəlif olsun. Lakin bütün dünya dilləri üçün dəyişməyən-alınma sözə ehtiyacın olmasıdır. Umiyyətlə, alınma sözlərin işlədilməsi bir neçə amillə şərtlənir. Bunlardan biri alınma sözün alan dildə adı olan və ya adı olmayan əşya və hadisəni ifadə etməsidir. Eyni zamanda xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, alınma məfhumu özlüyündə bir dilə xas olan fonetik, morfoloji və sintaktik xüsusiyyətlərin başqa bir dilə keçməsidir. Sadə dillə desək, alınma söz, yeni dilin qrammatik cəhətdən həm sintaksisinə, (some rouge, this rouge), həm ayrılmaz fleksiyalara (garages), həm canlı kompozisiya konstruksiyalarına (rouge-pot) və söz yaradıcılığına görə (to rouge; she is rouging her face) sistem halında uyğunlaşmış olur. Dildə olan müəyyən alınma sözlər söz formalarının eyni anda alınması adaptasiya prosesini asanlaşdırır. Beləki, ingilis dilinə rus dili vasitəsilə keçmiş bilşevik sözü, həmin sözün cəm forması ilə birlikdə işlədildikdə bolsheviks daha asan qavranılacaq və ya doğma dildə baş verən qrammatik konstruksiyalar xarici sözü az miqdarda ənənəvi formalarda əhatə edəcəkdir. Söz dilə tam şəkildə uyğunlaşdıqdan sonra alınma söz hər hansı doğma söz kimi eyni analogiyalara məruz qalır. Məsələn, ingilis dilinə tam şəkildə

doğmalaşmış, sabitləşmiş *sowfr/ chauffeur* sözündə geriye sözyaradıcılığı meydana gəlmişdir: *to chauffe/sowf/*. Məsələn, *I had to chauffe my mother around all day.*

Başqa dillərdən alınmış bir çox sözlər öz qrammatik xüsusiyyətlərini nümayiş etdirə bilər. Belə ki, ingilis dilində latın-fransız dillərindən keçmə sözlərin lüğətlərinin öz morfoloji sistemi var. Bu sistemin analogiyası yeni sözyaratmaya gətirir. Məsələn, ingilis dilində *mutinous, mutiniy, mutinner* kimi sözlər latın-fransız dilindən törəmişdir. Fransız dilindən ingilis dilinə keçmiş *mutin* sözündən *mutine* sözü formalaşmışdır. Eynilə *due* sözü ingiliscəyə fransız dilindən gəlmişdir.

Bu zaman əsas olan həmin sözlərin alan dildə möhkəmlənə bilməsi, işlənməsi, sabitləşmə bilməsidir. Burada alınma sözlərin mənimsənilmə xüsusiyyəti də diqqətdən kənar qalmamalıdır. Fonetik, leksik və qrammatik mənimsəmə əsasdır. Diqqət yetirsək görərik ki, ingilis dilindən dilimizə keçən bir çox söz məhz fonetik mənimsəmə nəticəsində dilimizdə sabitləşmişdir. Məsələn, ingilis dilində *meeting*-Azərbaycan dilində *mitinq* kimi fonetik mənimsəməyə məruz qalmışdır. Və yaxud fransız dilindən Azərbaycan dilinə keçmiş *palto, jaket* kimi sözlər leksik mənimsəmə əsasında dilimizdə işlənir. Qrammatik mənimsəmə isə ingilis dilindən dilimizə keçmiş *sport* sözü mənşə dilində hallana bilməsi baxımından qrammatik cəhətdən mənimsənilərək dilimizdə də hallana bilər.

Öz dilimizə nəzər salsaq görərik ki, Azərbaycan dilində sözlərin dildaxili və dilxarici amillərin təsiri ilə formalaşır. Dildən kənar amillə bağlı olub alınan sözlər xalqın tarixi, elm və texnikanın inkişafı, xalqlararası əlaqə ilə bağlıdır. Məhz bu amillər nəticəsində dil yeni sözlərlə-alınmalarla zənginləşir. Məsələn, dil tarixçilərinin qədim dil nəzəriyyəsinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, Koreya dili qədimdə Türk dilləri ilə bir kökdə birləşir, bu amil xalqların tarixi ilə bağlı ola bilər, lakin müasir səviyyədə Koreya dilindən Azərbaycan o cümlədən İngilis dilinə müəyyən sözlər keçmişdir ki, bu sırf elm və texnikanın inkişafı ilə bağlıdır. Nümunə üçün *Samsung* və *Hundai* sözlərinə nəzər salsaq. *Samsung* Koreya dilində *Sam-üç*, *Song-ulduz* deməkdir. Hazırda *samsung* sözü həm ingiliscədə, həm də Azərbaycan dilində bir çox məişət cihazının adı kimi sıx işlənir. Cənubi Koreya şirkəti olan *Samsung* öz məhsullarının keyfiyyətinə görə dünyada o cümlədən, Azərbaycanda tanınır, deməli burada dilə alınma sözün gəlməsinə əsas səbəb elm və texnikanın inkişafı, iqtisadi əlaqədir. Eyni fikri *Hundai* sözünə də aid etmək olar. Avtomobil və ağır texnika istehsalçısı *Hundai* şirkətinin istehsal etdiyi maşın və texnikalar dünyanın hər yerində var, deməli, həmin sözlər dünyanın bir çox dillərində olduğu kimi Azərbaycan və İngilis dillərində də işləkdir.

Təxmini hesablasaq, Azərbaycan dilində alınma sözlərin sayı dilin ümumi leksik tərkibinin 20-25 faizini təşkil edir, maraqlıdır ki, H. Həsənovun 1988-ci ildə nəşr etdirdiyi “Müasir Azərbaycan dilinin leksikası əsəri”ndə bu rəqəm 15 faiz göstərilir. Mümkündür ki, aradan uzun müddət keçmişdir, ötən illər ərzində Azərbaycan dilində alınmaların sayı artmışdır.

Azərbaycan dilinin leksikasında alınma sözlərin hansı dildən olması, hansı səbəblərdən dilimizə gəlməsini araşdırsaq, görərik ki, səbəblər müxtəlifdir, burada iqtisadi, mədəni, biznes əlaqələri, siyasi əlaqələr mühüm rol oynayır. Dilimizə alınmaların gəlmə mənbələrindən biri qonşu dillərdir. Bu amil dildə alınma sözlərin mənbəyi ola bilər, lakin yeganə mənbəyi deyil. Maraqlıdır ki, qonşu xalqlardan söz alma amili ingilis dilində də müşahidə olunur. Məsələn, fransız dilindəki puce, ruche, menu, Victor Hugo/ pyus, menyu victor hyugo kimi formalar ingilis dilinə keçmiş, daha dəqiq desək, bu formalar ingilis dilində /y/ forması \yu\ şəklində tələffüz edilir. Bundan başqa elə sözlər vardır ki, fransız dilində preciosite/presiosite kimi, ingilis dilində isə preciousity/prsjositij kimi səs dəyişməsi nəticəsində yaranmışdır. Bu isə öz növbəsində onunla bağlıdır ki, fransız dilindən ingilis dilinə sözərin keçidi, və ya sözm alma ənənəsi mövcuddur. Alınmalar, həm də bir millətin digər xalqlara nələri öyrətməsinin göstəricisidir. Fransız dilindən qadın paltarlarının adları, kostyumlar və bir çox maddi varlıq adları ingilis dilinə keçmişdir. İngilis dilində fransız sözləri işləndiyi kimi Azərbaycan dilində də kifayət qədər fransız dilindən keçmə alınmalara rast gəlmək mümkündür. Dilimizdə fransız mənşəli alınmalara misal olaraq kostyum, frank, palto, jilet, jaket, mebel, qarderob, şinel, odekalon, şanel, tualet, pedikür, manikür, pudra, parfümeriya, Eyfel, marmalad, mayonez, restoran, revans, pejo, pomada, triko, tiraj, miraj, rejim kimi sözləri nümunə göstərmək olar.

Qonşuluq münasibətinə görə keçən alınma sözləri nəzərdən keçirdikdə aydın olur ki, eyni hal Azərbaycan dilində də mövcuddur. Məsələn, tarixi-coğrafi şərait elə gətirmişdir ki, Azərbaycan xalqı ilə farslar-İran xalqı tarixən yanaşı yaşamışdır. Bu səbəbdən də Azərbaycan dilində Fars dilindən alınma xeyli sayda söz var. Məsələn, tava, badə, abgərdən, həşdad, zinət, taxt, çarpayı, düşbərə, gül, güləb, sirkə, plov, kasa, fincan, noxud, nizə, nəlbəki, güzəşt, şana, xiyar, kətan, mahud, dəst, dəm, dilbər, kuzə, gövhər, nərd, zər, nuş, peyman, xəndan, cahangir, şivə, şirin və s. (1.səh.129). Lakin bu birtərəfli bir proses deyil, analoji hal Fars dili üçün də keçərlidir. Sadə dillə desək, Azərbaycan dilindən də Fars dilinə kifayət qədər söz keçmişdir. Məsələn, qatır, qızıl, qırğı, külək, süpür, tufəng, sürmə, tütün, sürsat, çöl, bölük, ölkə, ördək, qatıq, çarıq, ummaq, yortmaq, çaxmaq, dolmaq, sancaq, qayğı, boşqab, qaşığı, yonca, qoç, qiymə,

danmaq,anlamaq,yapmaq,qonmaq, və s. bu kimi bir çox sözlər Fars dilinə Azərbaycan-türk dilindən keçmişdir.(1,səh.138.)

Azərbaycan xalqı tarixən Rus xalqı ilə də qonşu olmuşdur. Bu səbəbdən də Azərbaycan dilindən Rus dilinə, Rus dilindən də Azərbaycan dilinə çoxlu sayda sözlər keçmişdir. Məsələn, Rus dilindən dilimizə keçən sözlər: paravoz, bolşevik, samavar, zavod, qəzet, texnika, podnos və s. Azərbaycan dilindən Rus dilinə keçən sözlər; baran, ütyuq, Ruslan (Ruslan Azərbaycan türkcəsindəki Arslan sözünün fonetik dəyişikliyə uğramış variantıdır. (2.səh.123.)) soy adların bəziləri; Arbuzov, Daşkov, Kartaşev, Tuqanov, Taptikov, Tumanski və s.(2,səh. 123.)

Maraqlıdır ki, ingilis dilində də eyni proseslər baş verir, belə ki, qonşu Alman dilindən müəyyən sözlər ingilis dilinə keçmişdir, məsələn Alman dilindəki bəzi qida adları - frankfurter, wiener, hamburger, sauerkraut, pretzel, langer-beer və yaxud Zeitgeist,Wonderlust, Umlaut kimi sözlər almandan ingilis dilinə keçmişdir.(3. səh.450).

İngilis dilindəki bəzi alınmalar isə İtalyan dilindəndir; piano, sonata, scherzo, virtuoso və s. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sözlər italyan dilindən ingilis dilinə keçdiyi kimi, rus dili vasitəsilə Azərbaycan dilinə də keçmişdir.

Dünyada ən çox istifadə olunan dil kimi ingilis dilində müəyyən mücərrəd mənalı terminlər vardır ki, onların bir çoxu latın və yunan dillərindəki terminlərin tərcüməsi kimi ingilis dilində sabitləşmişdir. Məsələn, yunan dilində sun-eyde: siz/ ”joint knowledge, consciousness, conscious”, ej denaj/”to know”/sun/”with” və s. dilində də Latın və Yunan dillərindən keçmiş və uzun müddətdir ki, Azərbaycan ədəbi dilində sabitləşən çoxlu sayda söz vardır. Məsələn dilimizə Rus dili vasitəsilə təxminən XIX əsrdə gəlmiş apastol, demon, ikona, qrammatika, dialekt, fizika, optika, mexanika, pedaqogika, anatomiya, melodiya, teatr, dram, sintaksis, epos, monoloq, poema, simfoniya, dialoq, pantamima, proqram,dramaturgiya, kafedra, metafora, demokratiya, ideya, termos, palata, bazis, sinonim, antonim, sintez, analiz, hegomoniya, bakteriya, filoloq, metal, omonim və s. bu kimi sözlər yunan mənşəli sözlərdir. Həmçinin, formula, vertikal, vakuum, laboratoriya, senat, induksiya, dekan, sirkul, aksiya, rebus, referendum, minimum, kurs, diktör, norma, orden, qradus, fabrika, rektor, akademiya, akt, akvarium, kanal, klassik, klinika, seriya, kanikul, familiya, universitet, manifest, proses kimi sözlər latın dilindən keçmişdir.

Azərbaycan dilinə ingilis dilində olduğu kimi Alman dilindən də sözlər keçmişdir. Təbii ki, Alman dilindən dilimizə alınmaların keçməsinə ingilis dilində olduğu kimi qonşuluq münasibəti deyil, mədəni, iqtisadi və digər əlaqələr səbəb olmuşdur.

Azərbaycan dilinə Alman dilindən keçmiş bəzi alınmalara diqqət yetirək; lafet, mundir, ştab, feldmarşal, sex, şablon, rentabel, masştab, anşlaq, feldşer, şlyapa, opel, mercedes, porşe, benz, lömfreder, wolsfagen, risling və s.

Burada qeyd etmək yerinə düşərdi ki, alıma sözlərin tərcüməsi həm də semantik dəyişikliyi əhatə edir. Daha dəqiq desək, doğma dildəki terminlər və ya yeni sözü əmələ gətirmək üçün istifadə edilən birləşmiş komponentlər təbii olaraq mənənin genişlənməsinə məruz qalır.

İngilis və yaxud Azərbaycan dilindəki alınma sözlərin mənbəyini, alınma səbəbini yuxarıda qeyd etdiyimiz dar çərçivə ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. İngilis dilində alınmaların mənbəyi-coğrafi hüdudu genişdir. İngilislərin dünya siyasətində oynadığı rolun da sözlərin alınma mənbələrinin geniş olmasını təmin edir. İngilislərin Hindistanı uzun illər müstəmləkəyə çevirməsi, ingilis dilindən Hind dilinə müəyyən sözlərin keçməsinə səbəb olduğu kimi, əksi də olmuşdur-Hind dilindən İngilis dilinə bir çox sözlər keçmişdir. Məsələn, pundit, thug, curry, calico kimi sözlər hind dilindən ingilis dilinə keçmiş sözlərdir. İngilis dilindən Azərbaycan dilinə keçən sözlərin də sayı az deyil, həm Rus dili vasitəsilə, həm də Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra dilimizə minlərlə ingilis dilinə məxsus alınmalar keçmişdir. Belə alınmalara nümunə olaraq, tanker, kater, raund, korner, lənd rover, start, nakaut, boks, sprinter, koks, neylon, kloun, caz, lift, servis, keks, aut, taymŞ çempion, intervü, klub, radar, spidometr, adapter, teletayp, baykot, bərkod, eskalator, tennis, kross, rels, tunel, qreyder, tunel, cemper, punş, cersi, rom və s. göztərmək olar.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi müstəmləkə siyasəti bir dilə alınmaların gəlməsinin səbəbi ola bilər. Azərbaycan da tarixən ərəblərin müstəmləkəsi olması səbəbindən dilimizə ərəb dilindən çoxlu sayda sözlər keçmişdir. Azərbaycan dilində islam dini ilə bağlı, demək olar ki, bütün sözlər ərəb mənşəlidir. Misallara nəzər salaq; Allah, dua, namaz, cənnət, cəhənnəm (Qeyd etmək lazımdır ki, cənnət və cəhənnəm sözlərinin Azərbaycan -Türk mənşəli qarşılıqları uçmaq/damu kimi sözlər dilimizdə mövcud olsa da, nədənsə arxaikləşmiş, əvəzində ədəbi dilimizdə ərəb mənşəli cənnət, cəhənnəm sözləri sabitləşmişdir) günah, savab, molla, axund, mərsiyyə (mərsiyyə sözünün dilimizdə öz dilimizə məxsus ağı sözü vardır) peyğəmbər, mələk, iman, behişt və s.

Azərbaycan dilinə islam dini ilə əlaqədar ərəb dilindən sözlər keçdiyi kimi İngilis dilinə də təxminən VII əsrdən başlayaraq məhz xristianlığın yayılması ilə əlaqədar çoxlu sayda latın dilindən sözlər keçmişdir. Belə sözlərə misal olaraq, church, minister, angel, devil, apostle, bishop, priest, monk, shrine, cowl, mass və s. sözləri göstərmək olar.

Təbii ki, hazırda Azərbaycan ədəbi dilində işlənən bütün ərəb mənşəli sözlər islam dini ilə bağlı sözlər deyildir. Lüğət fondumuzda sabitləşən bir çox ərəb mənşəli sözlər təhsillə bağlıdır. Məsələn, mədrəsə, mollaxana, elm, alim, maarif və s.

Qətiyyətlə söyləmək olar ki, İngilis dili dünyada aparıcı dil, iqtisadiyyatın, ticarətin, siyasətin dili olmasına, yayılma arealına, bu dildə danışıqların sayının çox olması və digər üstün cəhətlərinə baxmayaraq, Azərbaycan dili Türk dillərinin bir qolu kimi heç də ingilis dilindən geri qalmır. Müəyyən iqtisadi, siyasi üstünlüklərinin olmasına rəğmən ingilis dilində də alınma sözlərin işlənməsi bir daha onu deməyə əsas verir ki, dünyada dillərin aparıcı dil olub-olmamasına baxmayaraq hər bir dildə alınmalar labüddür və dildə alınmaların yerində işlənməsi əslində həmin dilin inkişafının nəticəsidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. H.Həsənov. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası,"Maarif",1988.
2. Ə.Tanrıverdi, Azərbaycan dilinin tarixi-qrammatikası,"Elm və təhsil"Bakı,2017
3. Leonard Blumfeld "Language"Holt. Rinehart and Winston. New York. Chicago.San Francisco. Toronto.1964.
4. B.Xəlilov Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası,"Nurlan" Bakı,2008.
5. S. Cəfərov Müasir Azərbaycan dili, Bakı, 1982.
6. Xarici Dillərin Tədrisinin Aktual problemləri IV Respublika Elmi Konfransının Materialları(18-19 may 2011-ci il)
7. B. Hüseyinov Müasir ingilis dilində areal danışıq variantları,"Elm", Bakı,1999.
8. Barter Ch.Linguistik Changes in Present Day English.1973
9. Chambers G. Tradgil F. Dialekt Grammar. 1991.
10. Pellow J. Language and Speech.London.1974.

Кёнуль Наджафова

Заимствования в азербайджанском и русском языках

Резюме

Статья «Заимствования в азербайджанском и английском языках» посвящена актуальной теме. Как известно, почти во всех языках мира

имеются заимствования из иностранных языков. Несмотря на это, можно с уверенностью сказать, что количество, причины и история заимствований во всех языках разные. Но нельзя отрицать факт того, что во всех языках мира имеется потребность к заимствованиям. Использование заимствований обусловлено несколькими факторами. Одним из факторов является то, что заимствование выражает предмет или явление, имеющее или не имеющее название в заимствующем языке. Также следует отметить, что понятие «заимствование» означает переход фонетических, морфологических и синтаксических особенностей одного языка в другой язык. В период интеграции мировых языков подобное исследование вызывает интерес.

Статья посвящена определению заимствований в азербайджанском и английском языках, и изучению причин возникновения заимствований из иных языков. Автор привел конкретные примеры заимствований в обоих языках, как результат исследования в этой области. Исследование охватывает не только область двух языков, но также указаны зона распространения и причины перехода множества слов из французского, греческого, немецкого, русского и арабского языков в азербайджанский и английский языки.

Konul Najafova

Borrowings in the Azerbaijan and English Languages

Summary

The article “Borrowings in the Azerbaijan and English Languages” is dedicated to the urgent issue. As we know, there are foreign borrowings in nearly all world languages. However, we can say that the amount, reasons and dates of borrowings in all languages are not same. The amount, reasons and historical circumstances of borrowings can be different. But undoubtedly, there is need for borrowings in all world languages. There are several factors for using borrowings. One of them is that a borrowing can denote a thing or event which has or doesn't have its name in the borrower language. It must be highlighted that the notion of borrowing denotes the passing of phonetic, morphological and syntactical features of one language into the other language. Such researches of two languages in the period of integration of world languages into one another in the globalizing world arises interest.

The article is dedicated to the determination of borrowings in the Azerbaijan and English languages, and to the study of reasons of borrowings. The article deals with the acquisition of borrowings in the borrower language. The author has investigated this issue and presented examples of borrowings in the both languages. The research was conducted not only in two languages, but at the same time the area of spreading and the reasons of passing of many words from French, Greek, German, Russian and Arabic into the Azerbaijan and English languages have also been noted in the article.

Rəyçi: Gülçöhrə Aliyeva
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent